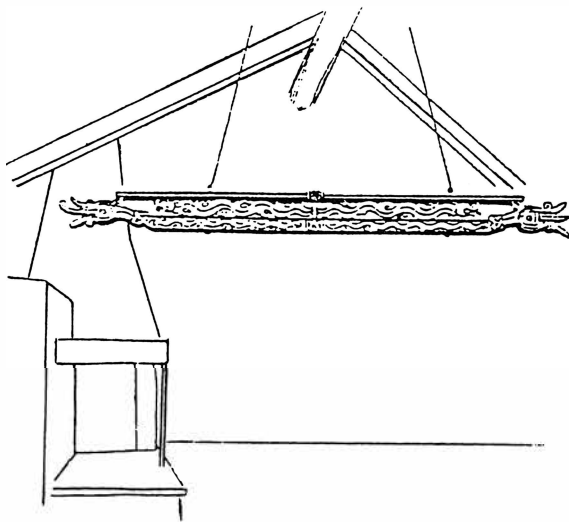

Kronstänger på Sollerön

Bygdekulturen i Ovansiljan kan alltjämt ge exempel på intressanta detaljer i byggnads- och inredningsarkitektur och många av dem kan spåras tillbaka till förkristen tid. I fråga om utformning av såväl byggnader som deras inredning, frapperas man ofta av den betydelse som tillmättes övertro och vidskepelse. Det är uppenbart att skyddet mot de onda makterna tog sig olika uttryck i hemmiljön och var en viktig del av tryggheten i hus och hem. En del detaljer kan ha sitt ursprung från den tid då hedendomen var förhärskande i bygden. Det är även känt, att seder och bruk från denna tid fick så stark förankring i folkmedvetandet att de lämnade spår även sedan människorna övergått till kristen tro.

Ett exempel på skydd mot onda makter är de för bygden typiska kronskorstenarna som prydde varje stuga. Kronan d.v.s. överdelen av skorstenen, murades med tegelstenar i kors mot de fyra väderstrecken. Korsen skyddade människorna i huset varifrån makterna än behagade angripa. Skorstenen kröntes ofta med en smidd vindflöjel - även det mäktiga stålet (metallen) skyddade mot de makter som antogs vilja förgöra husfolket.

Ett annat synnerligen intressant exempel på skyddet inomhus är kronstängerna. Dessa präglade stugornas interiör från forntid fram till våra dagar. På Sollerön benämndes de även drakstänger eftersom de var utskurna i sirliga ornament med drakhuvuden i bägge ändar. Draken symboliserade i tidigare skeden ondskan och bekämpades av riddare och hjältar (jmf S:t Mikael och S:t Görans kamp mot drakarna) men i stängerna var de en sinnebild av kraft och styrka till skydd för husfolket. Förutom att draken hänsyftade till övertro och vidskepelse hade den också ursprungligen en viktig uppgift för markering av husbondens suveränitet i hemmet. Stängen fästes i taket över eller framför huvudbordet i storstugan. Platsen innanför

Drakstången från Gruddbo, numera i Nordiska Museets samlingar. Ursprungligen hängde stången i storstugan men på senare tid var dess plats över huvudbordet i stugan.

drakstången var husbondens oinskränkta utrymme och han ägde att självsvåldigt bestämma vem som med hans medgivande skulle få befinna sig innanför stången. Främlingar och tiggare hade att avvakta innanför dörren med mössan i hand tills de blev tillfrågade om sitt ärende. Bordet vid drakstången var männens plats och i äldre bondehistoria finns uppgifter om att kvinnorna fick äta sina måltider vid spisen eller på annan plats. Om de tilläts äta vid husbondens bord, fick de göra detta stående vid bordet. Den utsirade drakstången avsåg att förjaga onda makter och injaga skräck och rädsla hos en angripare eller fientligt sinnad person.

I forna tider fanns oskrivna och hävdvunna sedvänjor om en husbondes rätt att freda sitt husfolk och sitt hemman och sin gård. Dessa sedvänjor överfördes till de gamla landskapslagarna från 1200-talet. Lagarna hämtade de flesta av sina stadfästelser från de urgamla hävderna från förkristen tid. Husbondens rätt att försvara sin gård var mycket långtgående och inskränkte sig inte enbart till hus och stuga. Dalalagen - Konungs Edsöre - stadgade bl.a. (i nysvensk översättning):

“Nu kan den angripande - det vill säga den som gjorde hemgång - falla, varde slagen eller sargad eller dräpt på gården innanför grindstolparna ligge han ogill”.

Med hemgång avsågs hemfridsbrott och betraktades som en mycket allvarlig förseelse. "Ligge ogill" - d.v.s. gärningsman som sargade eller dräpte angripare, blev ej ställd inför ting och rannsakan utan ansågs ha handlat i nödvärn enligt nuvarande rättsbegrepp.

I fråga om gränsfall eller tveksamhet vid hemgången, stadgades långt gående regler, t.ex. "Varder man dräpt i portlidret och faller han därvid med fötterna inom grinden och huvudet utom vare han ogill, ty huvudet skall man resa upp utan att ändra fötternas läge; faller han däremot med fötterna utom gården och huvudet inom, vare han gill om ej vittnen finns på att han inne på själva gården fick det slag varav han döden gjöt".

Husbondens ställning var alltså oerhört stark i skyddet mot angripare. Så var även fallet inomhus där han obetingat ägde rätt att avvisa varje främmande person även om det inte var fråga om direkt angrepp eller "hemgång". Vid denna tidpunkt i vår historia fanns ett flertal anledningar för en husbonde att skydda sin gård och sitt husfolk. Landstrykare och tiggare strövade omkring ute i bygderna och sökte eller krävde logi eller någon smula ätbart, mer eller mindre provokativt. Ofta kände de väl till när husfolket samlades till måltider i stugorna. Då fanns mat på bordet och det var lättast att försäkra sig om en eller annan matbit i tiggarpåsarna. Missväxt och nödår drabbade bygderna och dessa år ökade tiggarskarorna på vägar och stigar. Att tigga mat kunde dock vara utsiktslöst om de inte iakttog de regler som gällde för utbölingar (utanför "bolet" d.v.s. främlingar). Annars kunde de saklöst räkna med att bryskt bli avvisade.

Detalj av Gruddbostången med drakhuvud, "barnet på moderns rygg" samt överliggare.

Professor Sigurd Erixon är den som ägnat kronstänger störst intresse bland forskare. Han säger att det som i Dalarnas folkkultur verkar mest främmande för nutiden och mest eggande för fantasin är kronstängerna. Han anger att de var långa, djurformigt utskurna stockar, som placerades tvärs över de gamla

ryggåsstugorna, hängande i krokarna från taket, så att de markerade olika avdelningar i rummet. Han betecknar dem som konstnärligt utformade paradstycken och vid en inventering på 30-talet anträffade han ett femtontal kronstänger i Dalarna, de flesta eller 6 st på Sollerön, resten enstaka exemplar i övriga socknar i Ovansiljan och Västerdalarna. Utbredningen av dessa ornerade stänger med stiliserade drakhuvuden var således mycket begränsad. Stängernas ändrar hade vanligen mer eller mindre klart utbildade drakhuvuden - "något som på Sollerön givit dem benämningen drake eller drakstång". Han beskriver Solleröstängernas utformning med ett "tulpanförmigt utbildat käftparti, som randas av en eller flera parallella fåror, vilket sannolikt uppstått av grinränder vid mungiporna. Munvinkeln är rundad och vanligen genomborrad, så att den utskjutande tungan saknar rot. Ögat är försvunnet. Däremot förekomma öron på de äldre formerna, vilka också ha böjd hals eller nacke".

Ornamenteringen är utförd i en slags friskulptur eller planrelief, i senare tid karvsnitt och ristning. Professor Erixon bedömer att Solleröstängerna kunde vara från tidig romansk tid, de yngre från 1500-1600-talen. På Sollerön fanns dock en efterbildning från 1800-talets början, vilket man betraktade som ett ganska anmärkningsvärt förhållande för en specifik detalj i svensk bostadskultur. Omkring 1820 tillverkade bonden Amus Lars Jönsson på Sollerön en drakstång som sedan fått flera efterföljande exemplar. Troligen var Amus Lars exemplar en kopia av en tidigare förekommande modell.

Professor Erixon sade sig erfarit en stark eggelse att söka klargöra innebörden av stängernas ornamentering. Han lanserade teorin, att stängerna var symboliska drakväktare framför storbordet och högsätet och fann en "stegrande potens av okränkbarhet och helgd" i denna del av stugan. Detta fann han styrkt på olika sätt i folklig tradition även på senare tid. En sådan potensskillnad kan märkas i motsats till de ornamenterade stänger som finns i taket framför spisen - en plats för torkning och där klädespersedlar, seldon, laggvirke och bröd fick samsas om utrymmet.

Karl Lärka talade med professor Sigurd Erixon på 1920-talet och denne menade då, att "Solleröfolket tycks ej veta om att de ägt världens vackraste kronstång". Han syftade då på den drakstång som tillfördes Nordiska Museet i Stockholm och som härrör från Grudbo på Sollerön. Den bedöms ha en tidig medeltidsstil i planrelief och skulptur. Karl Lärka kunde bekräfta att ortsbefolkningens kunskap i detta avseende tydligen i det närmaste fallit i glömska. Under sina intervjuer och fotograferingsturer i bygden under och efter första världskriget, berörde Karl ämnet. Han erinrade sig ett samtal med "gambel Måsullkall i Budum" (namnet inte noterat av Karl) som till en början tvärsäkert förnekade all kännedom om drakstänger. Men efter en

stund "där han sitter på hyvelbänken i gammelstugan och täljer sina räfspinnar, kommer det - Nej män djämmi känå - van't ä såmmän vårm upi tati nå-less ä" (var det inte som en orm uppe i taket på något sätt).

Även "gamla Jans-kellingg" i Gruddbo mindes något "liksom med lejonhuvud ute i ändarna". Hon visste även att vid en bodelning mellan några syskon i byn hade en sådan stång värderats lika mycket som en ko, vilket representerade ett avsevärt värde denna tid. Gamle nämndemannen Wik Mas i Utanmyra kallade stången rätt och slätt för "dratjin" (draken).

Drakstången i Karl Lärkas stuga i Klikten. Den saknar överliggare men har upphöjd ornering i mitten

Sedan Karl Lärka börjat intressera sig för kronstänger lät han tillverka en stång till sin stuga i Klikten. Han hade först vidtalat leksandskonstnären Per Kers men av olika anledningar gick detta om intet. Först 1953 när den tyske träsnidaren Hans Faul-Müller vistades i Moratrakten och därvid gästade stugan under några sommarveckor kunde Karl få sin stång. Den liknar i huvudsak Gruddbostången på Nordiska Museet, men de reptilliknande smådrakarna ovanpå drakkroppen fick en annorlunda och mer komplicerad utformning. Stången saknar även överliggaren, ett slags rak ornerad list - kanske en symbol för jorden från den tid denna ansågs vara platt. Stången har i stället en upphöjd ornering på mitten i likhet med Amus Lars drakstång

från 1820. På baksidan av Karls stång finns en inristad inskription med dalruntecken:

“å Soldi e i garr - fö Kal å Sveas stugu vill la-sjå gärdi förfädrum”

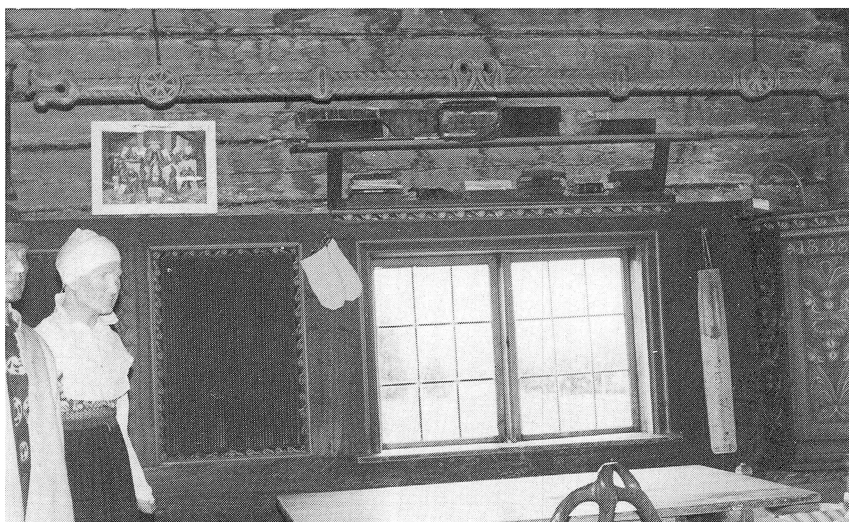
Karl lär ofta ha suttit och betraktat Gruddbostångens bild innan han lät tillverka sin stång. Säkert rördes han av symboliken. I hans efterlämnade anteckningar framgår att det plötsligt slog honom; det var symbolen för moderligheten själv, som han uttryckte det. De två ungarna bärs på moderns rygg; “varför inte ett led i fruktbarhetskulturen” skriver han. Karl bedömde sig själv som den olärde lekmannen och ansåg sig fri att bilda sin egen uppfattning. När han mediterade, fann han där den enastående möjligheten att kunna göra en känslomässig bedömning; det var ” madonnan med barnet, kanske i sin allra tidigaste variant”. Det framgår även av Karls anteckningar, att han efter en tid utvecklade dessa tankar vidare - det var inte enbart madonnan, det var symbolen för “skapelsemorgonen”. I den rofyllda stugmiljön i Klikten blev han måhända påverkad av de förborgade krafter som sedan hedenhös sagts ha haft inflytande på platsen. Karls tankar speglade på ett betecknande sätt hans vidsynthet och känsla för de ålderdomliga symbolerna och deras betydelse - han går djärvt vid sidan av sakkunskapen och fördjupar sina egna tankekonstruktioner. “Sedan må de

Detalj av samma stång. Drakhuvudet liknar i stort sett förlagan från Gruddbo. Drakbarnet har en mera komplicerad utformning.

lärde säga sitt” som han uttryckte det. Hans tolkning av madonnan och barnet kan betraktas som revolutionerande med hänsyn till drakens roll under medeltiden som företrädare för ondskan. Karl kan mycket väl ha associerat till det förhållandet att Sollerökvinnorna bar sina barn i skinnsäck på ryggen fram till vår tid. Karl Lärka valde även sådana motiv vid sin fotografering.

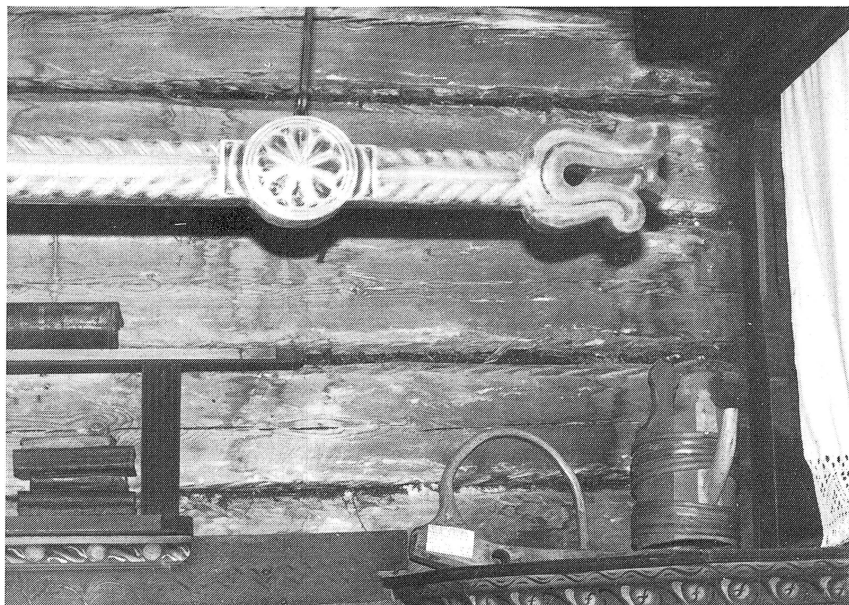
I den folkliga inredningstraditionen har kronstången (drakstången) levat kvar fram till vårt sekel och kan ännu ses i äldre stugor, såväl på Sollerön som i fäbodarna. Huvudsakligen kan de ses i stugor som uppförts med ägarnas strävan att bevara den åldriga inredningsutformningen. Professor Erixon anträffade ett femtontal stänger i Ovansiljan. Antalet på Sollerön synes inte ha minskat sedan Erixons inventering. En ytlig inventering utan anspråk på fullständighet visar, att på Sollerön finns i dag åtminstone fem kronstänger och i Åsens fäbodar två stycken. Detta är en mer än vad Erixon fann och ändå finns nog åtskilligt fler stänger i andra fäbodar.

Drakstången i Krångstugan på hembygdsgården, gjord av snickare Erik Lindgren, efter original som prof. Erixon anser stammar från 1600-talet.

På Sollerön finns, utom den tidigare nämnda i Karl Lärkas stuga, en kronstång i Krångstugan på Hembygdsgården. Denna stång är med all sannolikhet tillverkad av den förträfflige snickaren Erik Lindgren som även gjort många snickeriarbeten i kyrkan. Karl Lärka och Anders Brodin ordnade

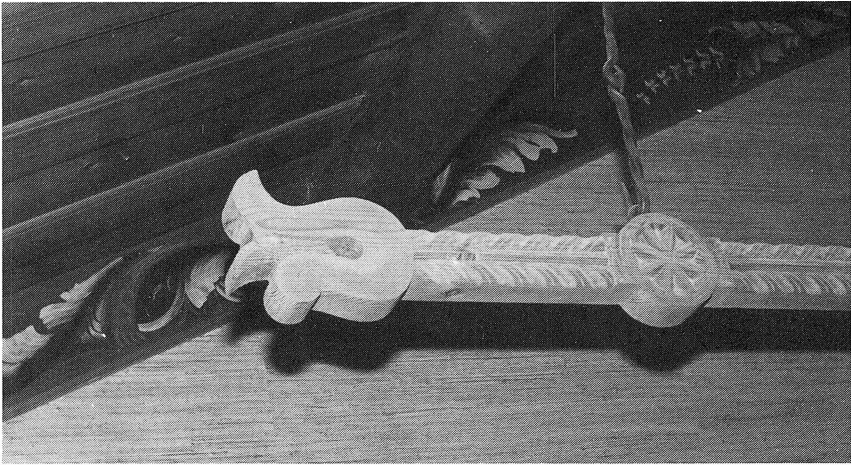
så att stången kom till hembygdsgården och blev uppsatt på sin plats över Krångstugans bord.

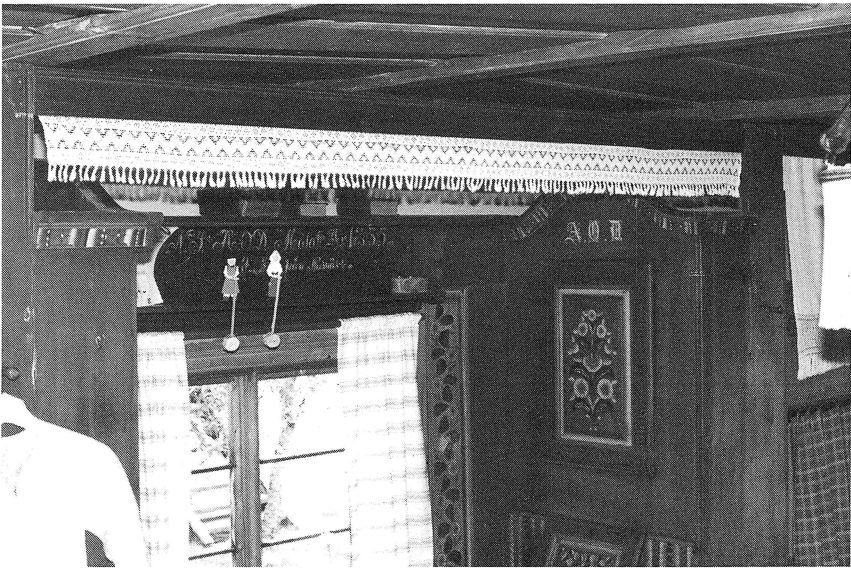
Detalj från samma stång. Drakhuvudet har en "tulpanliknande" utformning men med tänder och tunga. Ögat har formen av ett hål i mungipan.

I den av Mats Larsson uppförda stugan på Bocktäpp omedelbart intill Hembygdsgården finns i övre våningens sal en stång av samma utseende och även den tillverkad av Erik Lindgren. Nuvarande ägare Jan Andersson har låtit stången pryda sin ursprungliga plats. För ett antal år sedan ordnades auktion efter handlanden Hinders Nils Andersson. Där bjöds en kronstång ut och flera spekulanter ropade på stången. Till slut yttrade en ortsbo när Helge Johnson bjöd: "Slå nu då så o få stan å Soldn". Så skedde också och stången pryder nu Johnsons Hemslojds reception i centrala Sollerön. Även denna stång är utförd efter samma mall som Erik Lindgren använde efter original från 1600-talet. Stången lär tidigare ha hängt i Stunisgården i Gesunda.

I Storlafvasstugan på hembygdsgården finns en kronstång av annat utförande. Stången är där fast anbringad mellan två väggfasta folotsängar (våningssängar). Ornamentiken har försvunnit och ersatts av en profilhyvlad stång som pryts med virkad remsa med frans. Storlafvasfolket sålde sitt

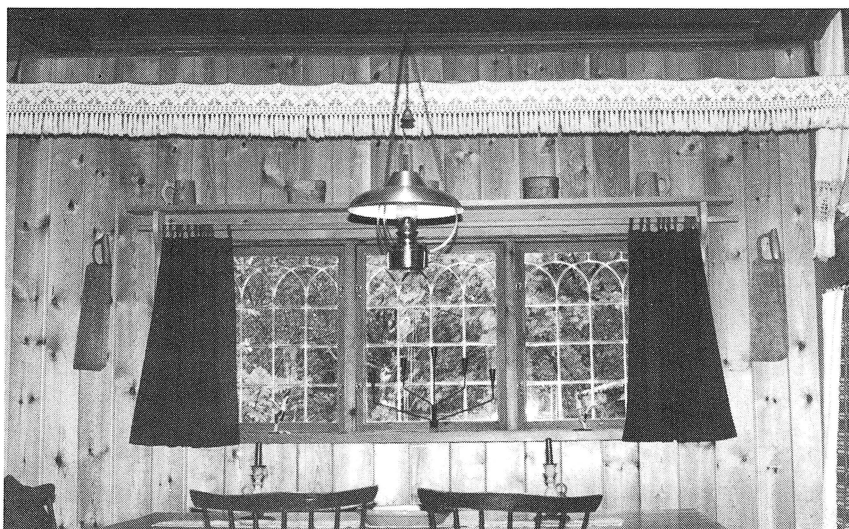
Detalj av den välbevarade drakstången i Jan Anderssons bostad i Bocktäpp, Bengtsarvet. Denna typ av stång har en cirkulär ornering bakom halsen (solhjuls-symbol?).

Kronstången i Storlafvasstugan på hembygdsgården. Stången är av den typ som är fast anbringad mellan de väggfasta sängarna. Den saknar ornering men har en virkad bård med frans.

hemman - ett av de största på Sollerön - och emigrerade till Amerika under väckelserörelsernas tid på 1800-talet. Om familjens starka religiositet inverkade på utformningen av stängen, kan endast bli en spekulation. Dock finns liknande kronstänger såväl i undertecknads som i Majserk Albins fäbodstugor i Åsen. Även dessa stänger är prydda med flätade eller virkade remsor i hela sin längd och troligen upphängda i taket när stugorna uppfördes omkring mitten av 1800-talet. Vid denna tid fanns alltså sedvänjan med kronstänger kvar i den levande inredningstraditionen, men hade förändrats till det mera "kristna" utförandet med kvinnors handslöjd som prydnad. Den ursprungliga ornamentiken med snidade sirater och drakhuvuden hade därmed försvunnit. Stängerna fanns dock hängande över huvudbordet som tidigare.

I fäbodstugorna finns flera smidda krokar i taket och dessa krokar sitter i taket framför spisen. Krokarna var avsedda för bändstängen eller bändet. Dessa stänger var inte ornerade utan var huvudsakligen avsedda att bära upp de stänger som användes för torkning av laggvirke, bröd, klädespersedlar o.d. i värmen under taket, företrädesvis framför den öppna spisen. Litteraturen ger en del olika beskrivningar av stängerna. Karl- Erik Forslund nämner "bändä i taket" mera i förbigående i sitt verk "Med Dalälven från

Kronstång från fäbodstuga i Åsen, av samma typ som Storlafvasstugan men hängande i krokar i taket ocanför huvudbordet. Denna typ av kronstång är vanlig i äldre fäbodstugor.

källorna till havet”. Lars Levander anger att det finns ett bändä på spismuren och bändstången är “en på långsgående åsarna vilande tvärstång” som är rikt snidad, för lösa stänger för torkat bröd, kött , hudar m.m. Julius Ejdestam skriver i “Så har vi bott” att “Kronstänger är två i dagligstugan från taket nedhängande stänger på vilka brödspetten hängde”. Greta Jakobsson låter Karl Lärka berätta om stänger i sin bok om honom. I Ingalill Granlunds uppsats “Stuga och bostad” i byundersökningen Gruddbo på Sollerön, berättar hon om hängstänger bl.a. i Ryssgården med dels bändstången vid gavelfönstret och dels bändet vid spisen. På dessa låg lösa stänger i stugans längdriktning och dessa användes för torkning av bröd, kött m.m. Hon anger att stängerna kunde vara rikt snidade , men i detta avseende återoppar hon Sigurd Erixons skildringar. Det mest sannolika är dock att dessa snidade stänger inte burit lösa stänger. Granlund anträffade dessa bändstänger i flertalet stugor och bildmaterialet visar att sådana finns i både Borrberg och Holens fäbodlar.

Den som ägnat kronstängerna störst intresse är dock professor Sigurd Erixon och han dokumenterade också detta i flertalet artiklar och uppsatser i bl.a. Nordiska Museets skrifter. Som tidigare nämnts bedömde han en kronstång från Sollerön som den vackraste.

En utförlig inventering av kronstänger i byar och fäbodlar på Sollerön skulle med största säkerhet ge ytterligare belägg för att denna speciella detalj i den gamla inredningskulturen alltså lever kvar. Det faktum att drakstänger och kronstänger, med eller utan ornamentik alljämt finns, kan ge anledning till både eftertanke och meditation. En detalj i de forntida bostäderna som tydligen grundat sin existens på övertro och vidskepelse, har visat sig besitta sådan livskraft att sentida exemplar finns kvar i våra dagar och utanför den museala befintligheten. Glädjande är även att de ornamenterade drakstängerna numera är föremål för träsnidares intresse och tillverkas på kurser o.d. på ett mycket sakkunnigt sätt.

Stängernas storlek varierade och anpassades efter stugan. Av de beskrivna stängerna uppmättes Jan Anderssons på Bocktäpp till 4,38 meters längd medan Storlafvasstugans stång var anpassad till de fasta sängarnas läge och mäter 2,60 meter. Flätning och fransar som prydde de varianter som bar sådana, visade också betydande skillnader i utförande och bredd.

De författare som beskrivit hängstänger i litteraturen, har använt skilda benämningar. Med hänsyn till stängernas utseende och användning, kan man dock med viss säkerhet beteckna dem enligt följande:

“**Drakstång**” - med rikt utskuren symbolisk ornamentik, placerad över huvudbord eller i mittdelen av stuga, för skydd och markering av husbondens plats.

“Kronstång” - en senare och “kristlig” anpassad benämning på ornerad eller prydd stång över huvudbordet.

“Bändstång” - oornerad hängstång i taket vid spisen, avsedd för torkning av föremål eller lösa stänger för samma ändamål. I fäbodstugor lades även sängkläder på dessa stänger för att skyddas mot skadedjur.

“Bände” - vertikal torkställning (krammel) på spismuren.

Stängerna är praktfulla representanter för specifik svensk forn- och medeltida bondekultur, speciellt för socknarna kring Siljan och övre Dalarna. Sollerön kan visa på de talrikaste förekomsterna av drak- och kronstänger. Ornamentik av liknande slag som finns på drakstängerna kan även påvisas i äldre dryckeskärl och kosor samt gavelprydnader och dörrstycken i äldre byggnader. Ornamentiken i drakstängerna påminner om den s.k. “Jellingstilen”, efter fynd som gjordes från en gravplats i Jelling, Jylland, Danmark. Där anträffades föremål med ornament i form av två symmetriskt sammantvinnade djur med bandlika kroppar, där huvudet hade ett runt öga, nacktofs och läppflik. Fynden är daterade till omkring år 950 - 960 e. kr, således något före vikingagravplatsernas tillkomst på Sollerön. Liknande ornamentik finns även på den s.k. Osebergsvagnen i Norge. Den är således ingen isolerad företeelse utan spridd i de nordiska länderna. Att de kan härledas till olika tidsperioder tyder på att de ingår i en fortlevande karakteristisk bygdetradition.

I den folkliga inredningstraditionen har kronstången levat kvar fram till våra dagar och kan företrädesvis ses i fäbodstugor och i byggnader som uppförts med en strävan att bevara den ålderdomliga utformningen av interiören. Drak- och kronstänger har där kvar sin betydelse som prydnad i stugan men den ursprungliga symboliken som skydd och markering av husbondens patriarkaliska plats har givetvis förlorat sin betydelse. Ornamentiken försvann från de flesta stänger och i den nya tiden gavs de nya uttrycksmedel även om detta kan ses som en “degenerering”. Stängerna är dock en av flera intressanta exempel på vår allmogekultur och dess utveckling fram till nutid.

Helmer Nilsson